

A földmérők (ön)reprezentációja és jogi felelőssége¹

Takács Levente

Abstract: Roman land surveyors had a fundamental role in dividing and assigning land, and thus an essential effect on proprietary rights. Their profession often appears in different works of ancient authors. This study tries to reveal how land surveying was appreciated among Romans and begins the examination with the *locus classicus* found in the Ciceronian *de officiis* on the ranking of jobs and professions. Roman lawyers add many pieces of useful information to this appreciation, while focusing on the liability of land surveyors. The second part of this study deals with the legal status of *mensores*.

A római irodalmi aranykor költőinél a termőföld felosztása, a földmérők tevékenysége a hanyatlás, az emberiség egyre rosszabb korszakainak motívumai között kerül elő. Tibullus, Horatius vagy Vergilius csak a kimért parcellákat és a határvöveket említik; Ovidius viszont – mondhatnánk kis túlzással – egyenesen a *mentorok* működésének rója fel az aranykori állapotok megszűnését. A földmérés effajta kedvezőtlen megítélése nyilvánvalóan az adott kor, a római polgárháborúk korának terméke.² A földmérőkről vagy a földmérésről máshol található nézetek azonban korántsem ennyire negatívak.

A megélhetési lehetőségek osztályozásának és értékelésének egyik klasszikus helye Cicerónál a *De officiis*ben olvasható. A *De officiis* keletkezése Kr.e. 44-re tehető, s a szerző fiának címezte és szánta tanításul, intelmül. Cicero a mesterségeket aszerint rangsorolja, hogy szabad emberhez méltók-e (*liberales*) avagy sem (*sordidi*). Utóbbi kategóriába sorolja az uzsorás, a vámszedő, a bérmunkás és a kézműves foglalkozását, továbbá az olyanokat, amelyek az élvezeteket szolgálják. Ezek közé tartozik pl. a szakács, a haláros, a hentes stb. Különösen árulkodó az, hogy mit hiányol Cicero a szerinte alantas mesterségek üzöiből. A bérmunkás és a kézműves (*mercennarius, opifex*) tevékenysége nélkülözi az alkotómunkát és a szellemi képességet (*artes, ingenium*). Éppen ezek teszik megbecsültté pl. az építész, az orvost vagy a tanítót, hiszen azok hivatása *ars*, aminek gyakorlása során eszüket (*prudentia*) használják. Cicero előtt azonban a leginkább tiszteletre méltó foglalkozás a földművelés (*agricultura*), ami mellé legfeljebb még a nagykereskedelem (*mercatura ... magna et copiosa*)

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A tanulmányban szereplő évszámok Kr.u. értendők, kivéve, ha másként jelezzük.

² L. erről részletesebben Takács 2014: 11-20.

sorakoztatható fel. Ez utóbbi azonban csak azzal a megszorítással számít tisztességesnek, ha a kereskedő a nyereség birtokában visszavonul földjeire.³ Az a senatori arisztokrácia, amelyhez maga Cicero is tartozott, több forrásból szerezte jövedelmét, részt vett a kereskedelemben és a pénzügyi piac ügyleteiben is, presztízsét azonban alapvetően földvagyonából származtatta.

Cicero kifejezetten ugyan nem említi a földmérők munkáját, de osztályozása tartalmaz néhány olyan elemet, amely a későbbiekben a földmérőkkel kapcsolatban is előkerül. Ráadásul az általa példaként felhozott orvosok és építészek nem egyszer bukkannak fel együtt a földmérőkkel vagy a geometria tanáraival. Columella a földmérő és az építész feladatát rokonítja, miszerint a földmérőnek a birtok, az építésznek az épület méreteit kell tudni kiszámítani. Egy 4. századi császári rendelet a tanítás és a hozzá kapcsolódó kiváltságok szempontjából egy sorba állítja az építészeket és a földmérőket. Utóbbiakat a *geometramegjelöléssel* illeti.⁴

Ugyanezt a szót használja a földmérőkre Seneca.⁵ Ő Ciceróhoz hasonlóan nem tartja sokra és nem sorolja a szabad művészetek közé a festőket, szakácsokat, birkózókat stb., mert ezek csupán a luxus és az élvezetek szolgálatában állnak.⁶ Seneca azonban a szabad művészetekre is filozófiai aspektusból tekint. Azt mérlegeli, hogyan, milyen tudás birtokában lehet elérni az erényt. Erre szerinte csak a filozófia képes, így a szabad művészetek (*liberalia studia*) pusztán alapismeretek, de nem teszik jobbá az embert. Bizonyos fokig elismeri hasznos voltukat, s szabad emberhez méltónak tartja őket. A grammatika, a zene, a csillagászat tartozik ide, valamint a mérnök tudása.⁷ A mérnök tudja, hogyan kell felmérni a birtokot. Ez a birtok felosztása, a földmérés hibájának felismerése során kamatoztatható, valamint akkor, ha a szomszéd lekanyarít valamennyit a telekből.⁸ Seneca leveléből kiderül, hogy az 1. század közepe táján a földmérő munkája mindennapos, s vélhetően jól fizetett volt.⁹ Seneca kereső foglalkozásnak nevezi,¹⁰ de a szabad művészetek körébe sorolja. Ezeket más források is megerősítik.

³Cic. *de off.* 1.150-151.

⁴Columella 5.1.3. CTh 13.4.3. CJ 10.66.2.

⁵Cicero és Seneca elképzeléseiről összefoglalóan: Visky 1977: 10-11. Vö. még Molnár 2013: 25.

⁶Sen. *ep.* 88.18.

⁷Sen. *ep.* 88.1, 88.10, 88.20.

⁸Sen. *ep.* 88.11: *Quid mihi prodest scire agellum in partes dividere, sine scio cum fratre dividere? Quid prodest colligere subtiliter pedes iugeri et comprehendere etiamsi quid decempedam effugit, si tristem me facit vicinus inpotens et aliquid ex meo abradens?*

⁹Nem éppen hízelgők az említett foglalkozások művelőire nézve Iuvenalis sorai, aki a Róma városát elárasztó keletieket és görögöket figurázza ki. A fővárosba áramló bevándorlók bárminek kiadják magukat a pénzszerzés reményében: „grammatikus, szónok, mérnök, festő, csodadoktor, / kenni tudó, mágus, légtornász, jóspap – akármit / ért éhes görögünk! (Iuv. *Sat.* 3. 76-78. Ford. Muraközy Gyula.) A szatíráró *geometres*-t említ, akárcsak valamivel korábban Seneca. Vö. Forbes 1955: 326.

¹⁰Sen. *ep.* 88.1: *quod ad aesequit.*

A földmérési szakírók olykor szintén az *ars* szóval jelölik hivatásukat, tudományukat. A Frontinus neve alatt fennmaradt szövegek egyikének Karl Thulin, a szöveg egyik gondozója és kiadója, a *De arte mensoria* címet adta. A szövegben az *ars mensoria* kifejezés is előfordul, de Frontinus egy másik helyen is *ars*-ként utal a földmérés tudományára.¹¹ Ugyancsak az *ars* szóval jelöli hivatását Balbus, Traianus császár hadmérnöke; ráadásul ő is a *studialiberalia* körébe sorolja.¹² Értekezésében Balbus egy másik szóval is él, ez pedig a *professio*.¹³

A földmérők saját hivatásukra sokkal gyakrabban utalnak a *professio* szóval, amit viszont más jelentéssel is alkalmaznak. Előfordul 'bevallás' értelemben, amikor azt jelenti, hogy egy birtokos számot ad földterülete határaitól, kijelenti, hol húzódik a mezsgye.¹⁴ Hyginus Gromaticus egyik helyén (160, 34C) szintén bevallást jelent, de itt az adó alapjául szolgáló földminőség és termés hozam bevallását. Néhány sorral fentebb ugyanez a szakíró a *professio* szót egészen más jelentéssel illeszti szövegébe. A földhasználat és a földek jogi helyzete nagyon változatos a provinciákban, mint írja. A határkijelölés módjának ezt többnyire követnie kellene, vagyis az eltérő jellegű földterületeken eltérő határkitűzési rendszereket kellene alkalmazni. Vannak olyanok, akik nem igazodnak ehhez az elváráshoz, de Hyginus Gromaticus szerint a földmérés tudománya (*professionostra*) képes kezelni az eltérő helyi változatokat.¹⁵ Hyginus szövege nem hasonlítja össze más foglalkozásokkal a földmérőét, de a földmérés kidolgozott szabályait követendőnek tartja.

Hasonló felfogást láthatunk egy másik, szintén Hyginus nevet viselő szakírónál, aki egy pannoniai területrendezést dicsér. A földmérő annyira járatos volt hivatása szabályaiban (*professionis quoque nostrae capacissimus*), hogy a földosztást követően semmilyen per vagy vita (*lites contentionesque*) nem keletkezett (88, 10-16C). Ez a szemlélet jól illeszkedik a földmérési szakírók máshol is olvasható véleményéhez. A földmérés jól kidolgozott szabályaitól, pl. a *centuriatio* helyes megvalósításától való eltérés mindig konfliktusok, zavarok és tévedések forrása a szakírók szemében.¹⁶

E szöveghelyeken a *professio* a földmérők hivatására vonatkozik, amelyet a szakírók nem hasonlítanak össze más hivatásokkal. A földmérés ilyenképpen nem kerül bele valamiféle rangsorba vagy osztályozásba, mint például Senecánál. Az idézett példákban azonban a földmérés rendelkezik egy szabályrendszerrel, amihez viszonyítva értékítéletet lehet alkotni

¹¹Frontinus 12,3C és 12,19C.

¹²Balbus 204, 15 és 31C.

¹³Balbus 204, 33C. A *professio* egyéb – alább nem tárgyalt – előfordulása: Siculus Flaccus 102, 4.

¹⁴Siculus Flaccus 122, 30C. Hyg. Grom. 142, 9C. Kétséges jelentés Lib. Col. 174,5C.

¹⁵Hyg. Grom. 160, 22-28C.

¹⁶A példákat l.: Takács 2014: 19-20.

egyes tevékenységekről, eljárásokról. Vagyis a szakírók normarendszereként tekintenek hivatásuk bevett gyakorlatára, s mint ilyen, más normarendszerekhez is viszonyítják azt. A *corpus*ban két ilyen példát is találni.

Hyginus a jogviták (*controversiae*) ismertetésekor felsorolja, milyen lehetséges tereptárgyak (pl. árok, patak, bozót) alkothatnak telekhatárt. Továbbá röviden leírja, mit kell ilyenkor a földmérőnek figyelembe vennie. Végül mintegy összegzésként megállapítja, hogy a vidék szokásait (*consuetudines*) kell tekintetbe venni, s a földmérőnek tartózkodnia kell attól, hogy valami újat vagy szokatlant hozzon létre. Az eljárás során ugyanis akkor őrizhető meg a szakma hitele (*fides professionis*), ha az adott vidék szokása szerint járnak el.¹⁷ Nem csupán a földmérőknél kapcsolódott össze a *fides* és a *consuetudo*, hanem egy 293-as császári rendeletben is.¹⁸ A földmérőknél a szakma szabályai engednek a vidék szokásainak. A császári rendelet a szerződési hűség (*fides contractus*) megtartására szólít fel, ha nincs a szerződésben olyan speciális kikötés, ami ellenkezik a vidék szokásaival (*contra consuetudinem regionis*). A szóban forgó rendelet szerint a bérleti díj csökkentése csak a helyi szokásokkal összhangban történhet. Amennyiben nem így valósul meg, nem lehet harmadik fél számára *praeiudicium*. A szerződési hűség és a helyi szokás a császári rendeletben is egymást erősítik; ha egymással szemben hatnak, az jogi és szakmai problémákat okozhat. Néhány sorral később az ún. *de loco* viták tárgyalásánál Hyginus elhatárolja egymástól a földmérés és a jog hatókörét. A birtoklási helyzet tisztázása inkább a jogászok dolga, semmint a földmérőké.¹⁹

A Hyginus által felhozott két példából úgy tűnik, hogy a földmérés szükséges lehet ugyan a jogviták tisztázáshoz, ám alárendelt szerepet játszik a jogi jellegű normarendszerek mellett, azoknak inkább kisegítője. A földmérési szakírók több esetkört ismernek, amikor csak a jog dönt el.²⁰

A földmérési szakírók gyűjteményében fennmaradt munkák előtt nem találunk előszót, *praefatit*ot. Azt, hogy ezek eredetileg is hiányoztak vagy a *Corpus Agrimensorum Romanorum* összeállításakor veszttek el az utókor számára, bajos volna megállapítani. Annyi viszont bizonyos, hogy ezek híján csak a fenti elszórt közlésekből lehet arra következtetni, hogyan tekintettek saját hivatásukra a földmérők. A közlésekből többek között kiderül, hogy a tevékenységük szorosan kapcsolódott a jog által is tárgyalt kérdésekhez, a jogi eljárásokhoz.

¹⁷Hyginus 94, 25-27C.

¹⁸CJ 4.65.19. Vö. Molnár 2013: 38.

¹⁹Hyg. 96, 4-10C: *rem magis esse iuris quam nostri operis*.

²⁰Vö. pl. Frontinus 6,1-4C. Hyginus 96, 4C.

Nem véletlen, hogy földmérők megjelennek a jogi forrásokban is. Ulpianus azt írja, hogy provincia helytartója jogot szolgáltathat a szabad művészetek tanítóinak javadalmazására (*de mercedibus*) vonatkozó kérdésekben.²¹ Egyértelműen ezek közé tartoznak a rétorok, grammatikusok és a *geometrák*, továbbá az orvosok, akik közül Ulpianus kizárja a kuruzslókat és a ráolvasókat stb., jóllehet ők is a bajoktól, fájdalomtól való szabadulást ígérik.

Ebben a szövegben a *geometra* inkább tanítóként tűnik fel,²² de aligha kell élesen kettéválasztani e hivatás elméleti és gyakorlati oldalát. Frontinus, Hyginus és Balbus egyaránt rendelkeztek gyakorlati tapasztalatokkal és írtak didaktikus műveket. Seneca már tárgyalt levele is arra utal, hogy egy *geometra* mind elméleti, mind gyakorlati tudás birtokában lehetett. Visky Károly a szellemi munkák római jogi megítéléséről írt könyvében egy egész fejezetet szentel a földmérésnek. E fejezetben ő sem különíti el élesen a földmérés elméleti és gyakorlati művelőit. Mind a *geometra*, mind a *ensor* szavakat földmérőként interpretálja az általa vizsgált forrásokban. Visky abból indul ki, hogy *Digesta* egyik titulusában Ulpianus azt állítja, hogy a földmérő a régieknél (*apud veteres*) nem a *locatio – conductio* (bérlet) keretében szerződött a munkára. Tevékenységét inkább *beneficium*nak tekintették, vagyis egyfajta szívességi jelleget tulajdonítottak neki, jóllehet előfordulhat, hogy mégis *locatio – conductio* keretében jön létre szerződés. Később mind Ulpianus, mind Paulus a *mandare* igét használja a földmérőnek adott megbízás jelölésére. A földmérő tehát feladatát vagy megbízási vagy bérleti szerződés keretében láthatta el.

Visky ezek alapján egyfajta fejlődési ívet vázol fel, miszerint a köztársaság korában a földmérés magasra értékelt foglalkozás volt, amit a szívességi jelleg, a személyes kapcsolatok határoztak meg, s így ingyenes alakzatként is megjelenhetett. Ebben az időben nem különült el egymástól a geometria és földmérés. A császárkorban a földmérés bérleti szerződés tárgya lett, mint fizikai munka. Ulpianus és Paulus megpróbálta visszaállítani a korábbi állapotot, vagyis inkább a megbízás köré próbálták vonni a földmérőkre vonatkozó szerződéseket.²³

A megbízási szerződéssel a megbízott arra vállal kötelezettséget, hogy a megbízó ügyét ingyenesen ellátja. Az ingyenes feladatellátás nem jelenti azt, hogy a szolgáltatás teljesítése után ne lehetett volna ellentételezni a megbízott fáradozásait.²⁴ Az ingyenesség minden bizonnyal abból fakadt, hogy az ilyen jellegű ügyletek eredetileg olyan személyek között jöttek létre, akik e jogügyletet megelőzően is személyes kapcsolatban vagy függésben álltak

²¹Dig. 50. 13.1. Vö. Klami 1989: 581. Hamza 2011: 35.

²²Vö. Visky 1977: 43.

²³Visky 1977: 40-44. Vö. Klami 1989: 579-580.

²⁴Földi – Hamza 2006: 531 (1708 §). Watson 1995: 135. Klami 1989: 577.

egymással.²⁵ A bérleti szerződés ezzel szemben visszerthes, az egyik fél pénz szolgáltatására vállal kötelezettséget.²⁶ A szakirodalom is ebben látja a két szerződés elhatárolásának lehetőségét. Molnár Imre Gaius két szöveghelyét²⁷ hozza fel erre például, amelyekben a *politor*, a *sarcinator* és a *fullo* szerepelnek. Amennyiben a szerződésben ellenérték (*merces*) merül fel, akkor a források egybehangzó tanúsága szerint bérleti szerződés valósul meg.²⁸

Ez a dogmatikai alapú, mondhatni merev megkülönböztetés azonban már Rómában sem volt minden esetben életszerű. Erre a jogtudósok is rávilágítanak, amikor kimondják, hogy a megbízott tiszteletdíjat kaphat, amit *honorarium*nak neveztek.²⁹ Ulpianus közlése alapján a földmérők is kaptak effajta tiszteletdíjat, ami jól megfér azzal, hogy a földmérést is besorolták az *artesliberales* körébe. Más adatokból viszont az tűnik ki, hogy a földmérők fizetséget kaptak munkájukért. Ulpianus és Paulus maga is a *merces* szót használja a földmérő díjazására, utóbbi ráadásul a *conductus sit* igealakokkal is él.³⁰ Az *artes liberales* körébe eső foglalkozások tiszteletdíjának peresíthetőségéről szóló, fentebb már hivatkozott részben, Ulpianus ismét a *merces* szót használja. (Dig. 50.13.1) Hyginus (96, 4-10C) pedig egy ízben *opus*-nak (*rem magis esse iuris quam nostri operis*) nevezi a földmérők tevékenységét. Nem feltétlenül kell nagy jelentőséget tulajdonítani ennek a szóválasztásnak, mindenesetre jól illeszkednék a *locatio – conductio* egyik alakzatához, a későbbi elnevezéssel *locatio – conductio operis*nek nevezett szerződéstípushoz, ami megfeleltethető a modern vállalkozási szerződésnek. A vállalkozási szerződés tárgya meghatározott mű előállítás vagy egy elvégzendő feladat, aminek eredménye van.³¹ Ez utóbbi esetkör alkalmazható a földmérésre is, amit a fenti forrásokon túl Seneca levele is a kereső foglalkozások között tart számon.

Tekintetbe kell azonban venni még egy körülményt. A földmérőnek – akár földet mért és osztott, akár telekhatárt állapított meg – jelentős költségekkel kellett szembenéznie. Távoli területekre kellett kiszállnia, ott akár hosszabb időt is el kellett töltenie. Munkájához szükség volt alapvető eszközökre, amelyek beszerzése, javítása és szállítása is növelte a költségeket.³² A határok beirányozása és kitűzése a *groma*, a mérőkötel vagy -lánc, és a mérőrudak segítségével történt. Ezek kezelése ráadásul emberi segédert is igényelt. A földmérő idejének és befektetett költségeinek meg kellett térülnie. Nem lehetett elegendő biztosíték a földmérők számára a megbízási szerződéshez utólag járuló, a megbízó belátásától függő *honorarium*. Az

²⁵ Földi- Hamza 2006: 530 (1706 §). Watson 1995: 136.

²⁶ Földi – Hamza 2006: 521 (1674 §) Molnár 2013: 31.

²⁷ Dig. 19.5.22, valamint Gaius *Inst.* 3.162.

²⁸ Dig. 17.1.1.4 és Dig. 19.5.19.1. Vö. Molnár 2013: 54-55.

²⁹ Földi – Hamza 2006: 531, (1709 §).

³⁰ Ulpianus Dig. 11.6.1.1; Paulus Dig. 10.1.4.1.

³¹ Molnár 2013: 70.

³² Takács 2014: 127-133.

életszerűség mellett egy köztársaságkori forrás, a Kr.e. 111-es *lex agraria* szövege is megerősíti, hogy a földmérést már ekkor, a régiek korában kivitelezhették bérleti szerződés formájában is. A töredékes szöveg vonatkozó részei így hangzanak: *agrumlocum ...omnem metiundum terminosque statui curato ... opusque locato eique operi diem deicito, ubi perfectum siet.*³³

Jóllehet a *mandatum* dogmatikai értelemben egy ingyenes szerződés, s a földmérés mint *ars liberalis*³⁴ megvalósítható volt e szerződéstípus keretében, de gyakoribb lehetett a *locatio* – *conductio* alkalmazása. Semmilyen adat nem utal arra, hogy földmérési feladatokat valaha is szívességből, ingyenesen láttak volna el. Visky Károly tetszetős elképzelése³⁵, miszerint a megbízás ingyenes volta valamikor, egy meghatározott korban jellemezhetné volna a földmérést, nem tűnik meggyőzőnek. A neves jogtudóst vélhetően az ügyvédi tevékenység párhuzama vezethette arra a feltételezésre, hogy a földmérőkkel kapcsolatban is ingyenes feladatellátásról szóljon.³⁶ A különbség azonban jelentős: egy perbeszéd megalkotásához és előadásához leginkább szellemi erőfeszítésekre van szükség, ami – mint az ifjabb Pliniustól tudjuk – kedvelt foglalatossága volt a római elitnek, ráadásul nem is járt különösebb anyagi ráfordítással. A földmérés viszont költségráfordítást igényelt, vagyis csupán szívességből elenyésző mennyiségű földmérési munka valósulhatott meg.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy földmérők munkájukat legalább a Kr.e. 2. század végétől inkább vállalkozóként, *locatio* – *conductio* keretében, alkalmanként pedig megbízottként, *mandatum* keretében végezhatték. Tevékenységükért a források egybehangzó tanúsága szerint fizetséget kaptak. A korábbi időszakra vonatkozóan csupán feltételezésekre hagyatkozhatunk, de a teljesen ingyenes feladatellátás semelyik időszakban sem lehetett elterjedt. A földmérést, de legalábbis annak elméleti oldalát: a szűkebb értelemben vett geometriát mindenképpen megbecsült tudománynak tartották, s az *artes liberales* körébe sorolták. A szerződéstípusok között a különbség a földmérő felelősségében jelentkezett.

³³Riccobono (ed.) 1968, FIRA I. n. 8. (p. 102-121).

³⁴Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az *artes liberales* magas társadalmi presztízsével ellentétesnek tűnik, hogy a feliratos emléktárgyakban a földmérők nagyon sok esetben rabszolgák vagy felszabadítottak. (Vö. Takács 2013, 41-75.) Ez az ellentmondás, bár alaposabb vizsgálatot igényelne, részben feloldható az epigráfiai anyag sajátosságaival, vagyis a rabszolga eredetű feliratállítók felülreprezentáltságával. Szintén a társadalmi aspektusokat figyelembe véve jut el oda Klamt 1989: 578, hogy a megbízást nem alkalmazták az *artes liberales* körébe eső tevékenységeknél, s emiatt a földmérés sem nagyon valósulhatott meg ezzel a szerződéssel.

³⁵Visky 1977: 41.

³⁶Takács 2015: 37 skk. Olykor a geometra és a jogtudós egy tekintet alá esik. A 19. század elején egy palimpsestus kódexben felfedezett gyűjtemény, a posztklasszikus korban összeállított *fragmenta Vaticana* szerint *Neque geometrae neque hi qui ius civile docent a tutelis excusantur.* frg. Vat. 150. Vö. még Scaevola Dig. 27.1.22.1, ahol csak a *geometrae* van említve. Hinrichs 1974, 165.

A földmérők által ellátott felelősségteljes feladatok ismeretében nem meglepő, hogy a *mentor* tevékenysége, annak jogi kihatásai foglalkoztatták a római jogtudósokat. A földmérő felelősségét a *Digesta* szabályozza *si mentor falsum modum dixerit* című titulusában.³⁷ A praetor egy külön keresetet hozott létre arra az esetre, ha a földmérő hibásan mérné fel a területet, vagyis, ha a *renuntiatiomodi* nem felelne meg a valóságnak. A kereset létrehozásának dátumát Ulpianus nem adja meg. Az okát viszont megjelöli. Olyan esetekre proponálta a praetor, amikor a földmérés nem *locatio – conductio* keretében valósult meg.

Ulpianus nem mondja meg, milyen szerződés alapján dolgozik a *mentor*. A *Digesta* ezen titulusa többször használja a *mandaverim*, *mandavero* stb. igealakokat, amelyek alapján megbízási szerződésre gondolhatnánk. Alátámasztja ezt, hogy Ulpianus *beneficium*ként értelmezi a felek között fennálló viszont, ezzel mintegy személyes, szívességi aspektust tulajdonítva a jogviszonynak. Jóllehet Hannu Tapani Klami szerint kétségbe vonható, hogy az *artesliberales* körébe eső tevékenységek megbízási szerződés alapján valósultak volna meg,³⁸ mégsem vethetjük el, hogy földmérési munkákat *mandatum* keretében is végezhettek.

Klami hívja fel a figyelmet arra, hogy a megbízási szerződés alapján megindított keresetben (*actio mandati*) a marasztalás *infamia*val járt együtt. Az esetleges pénzbeli marasztalás mellett a pervesztes fél kockáztatta politikai jogait, perbeli képviselési képességeit, sőt házassági lehetőségeit is.³⁹ A felek vélhetően ódzkodtak olyan szerződést kötni, ami jogvita esetén nem csupán anyagi veszteséget okozott számukra, hanem a pervesztes fél még becstelenné is vált. Különösen így lehetett ez a Kr.e. 3. század végétől kezdve, amikor a földmérés adatolhatóan tömeges lett. Személyes, bizalmi jellege minden bizonnyal háttérbe szorult. A bérleti szerződést viszont a rómaiak konzervativizmusa miatt csak lassan kezdték erre a tevékenységre alkalmazni. Az egyre nagyobb számú feladat miatt mégis szükségessé vált a földmérők jogi felelősségének szabályozása.

Ulpianus a földmérő felelősségét csak *dolus malus* megléte esetén véli megállapíthatónak, ha netán egy per során vagy egy adásvétel esetén hibásan adná meg a földterület méretét. A földmérőt igénybe vevő megrendelő viseli a felelősséget, ha nem elég körültekintően járt el a *mentor* kiválasztásában, s az nem áll szakmája magaslatán (*imperite versatus est*). A földmérő gondatlansága esetén (*neglegenter*) szintén mentesül a felelősség alól. Ulpianus a földmérőt ezáltal mentesíti a culpára alapozott felelősség alól, s csak a *dolus*ra korlátozza azt.⁴⁰ A

³⁷Dig. 11.6. Vö. Kaser 1971: 569.

³⁸Klami 1989: 578 Vö. Földi 2004: 300 skk.

³⁹Klami 1989: 579. Vö. még Földi – Hamza 2006: 223 (749-750 §§), valamint uo. 533 (1713 §).

⁴⁰A *culpa lata* és a *dolus* itt (Dig. 11.6.1.1.) vélhetően egy tekintet alá esett. Földi – Hamza 2006: 427. (1368 §). Vö. Vinci 2009: 266.

szerződési felelősség szempontjából a földmérő egyfajta kiváltságos jogi pozícióba kerül, amennyiben nem *locatio – conductio* keretében szerződik. A földmérő gondatlan vagy szakértelmet nélkülöző feladatellátása alapján tehát nem lehet keresetet indítani, erre csak a *dolus* nyújt alapot.

Az eljárás indítására azok jogosultak, akiknek jogi érdekét sérti a hibás mérés. Tipikusan az eladó vagy a vevő.⁴¹ Azonban a földmérő dolózus magatartása esetén is csak másodsorban lehet ellene keresetet indítani, legalábbis Pomponius véleménye szerint.⁴² Ha ugyanis a vevő a földmérő hibás mérése miatt többet fizet az eladónak, akkor a vevő *condictio*val élhet az eladóval szemben. Az eladó nem teljesítése esetén kerülhet sor a földmérő perbe vonására. Amennyiben az eladó a földmérő csalárd eljárása folytán (*fraudatus a mensore*) több földet adott át a szándékoltnál, szintén nem a *mentor*, hanem először a vevő ellen kell keresetet indítani *exvendito*. Pomponius (ill. Ulpianus) itt alighanem az *actiovenditi* keresetére gondolhatott, amivel az eladó érvényesíthette adásvételből fakadó jogait.⁴³ A földmérő perelhető volt akkor, ha a *condictio* vagy az *actiovenditi* folytán nem lehetett teljes mértékben helyreállítani a vagyoni viszonyokat (*de toto modo qui deerat*). Ilyenkor a maradványra (*de residuo*) megállt a földmérő felelőssége.⁴⁴

A földmérőt egy esetkörben lehetett közvetlenül felelősségre vonni. A perben szakértőként eljáró földmérő csalárd eljárása miatt kárt szenvedő fél egyenesen a földmérő ellen fordulhatott igényével. Pomponius még akkor is elismeri ezt a lehetőséget, amennyiben a bíró hivatalból vette igénybe (*a iudice adhibitus*) a földmérő munkáját.⁴⁵ Érthető módon engedik meg a jogtudósok, hogy a hátrányt szenvedő fél ilyenkor közvetlenül a földmérő ellen indítson eljárást. A földmérő tevékenysége ebben az esetben egyfelől a bírósági eljárást, vagyis az állam érdekeit közvetlenül veszélyezteti, másfelől a sérelmet szenvedett fél mástól nem követelhetette kárának megtérítését.

A *mentor* felelősségre vonásához az objektív tényálláselemhez, amit a *falsa renuntiatio* testesített meg, szükség volt még egy szubjektív elem megvalósulására, azaz a csalárd eljárásra.⁴⁶ Egy személyes jellegű, *beneficium*ként interpretált szerződésben érthető ennek a szubjektív elemnek a szükségessége a peresíthetőség előfeltételeként.

Ha azonban a földmérő kilép ebből a *mandatarius*hoz hasonló ingyenadói pozícióból, vagyis tevékenységéért anyagi juttatásban részesül (*mercedem accepit*), akkor felelőssége

⁴¹Dig. 11.6.3.1.

⁴²Pompon. Dig. 11.6.3.2-3. Sextus Pomponius 2. századi jogtudós. Liebs 2010 nem említi.

⁴³Földi-Hamza 2006: 515 (1652 §).

⁴⁴Ulpianus Dig. 11.6.5.1 (Pomponius véleményét ismertetve).

⁴⁵Dig. 11.6.3.4.

⁴⁶Vinci 2009: 265.

mindenfajta *culpa* esetén fennáll (*omnem culpam eum praestare*).⁴⁷ A földmérő, amennyiben ellenérték fejében dolgozik, akár hanyag módon, akár szakértelem nélkül járt el, közvetlenül perelhető volt. Joggal tehető fel a Susan D. Martin által is vizsgált kérdés: hogyan volt megállapítható a szakértelem illetve annak hiánya. A probléma már a szerződéskötéskor is felmerülhetett egy olyan társadalomban, ahol nem voltak szervezett formái a szakképzettség megszerzésének vagy igazolásának.⁴⁸ Martin szerint ehhez még hozzájárult, hogy a nagyvárosokban, különösen Rómában nem voltak meg azok a személyes kapcsolatok, amelyek alapján a megrendelő információkhoz juthatott volna szerződő partnere szakmai habitusáról.⁴⁹ Márpedig a megrendelő számára még vállalkozási szerződés megkötésekor sem lehetett mindegy, kivel végezteti el az adott feladatot. Jól illusztrálja ezt Ulpianus sokszor idézett mondata: *inter artifices longa differentia est et ingenii et naturae et doctrinae et institutionis*.⁵⁰ Jóllehet Martin nem vizsgálja a földmérők esetét, megállapításai mégis kiterjeszthetők erre a hivatásra is, amelynek művelői szerte az egész birodalomban dolgoztak, távoli megrendeléseknek tettek eleget.

A hibás mérés megtörténte után is nehéz lehetett bizonyítani a *neglegentia* vagy *imperitia* fennforgását, ugyanis mindkettő magában hordoz szubjektív aspektusokat. A *locatio conductio operis* esetén Celsus az imperitiát a szerződési felelősség forrásának, vagyis a *culpa* egyik típusának tekinti.⁵¹ Az *imperitia* bizonyítása viszont nehézségekbe ütközhetett a laikus fél részéről, mivel nem feltétlenül rendelkezett olyan szak- és jogi ismeretekkel, amelyekre támaszkodhatott volna a bizonyításnál.⁵² Martin nézete szerint a jogtudósok az *imperitia* megítélését is objektíven meghatározhatóvá próbálták tenni.⁵³ A földmérés esetében ez talán még egyszerűbb volt, mint az ingó javakkal dolgozó vállalkozóknál. Önmagában a hibás mérés ténye megalapozhatta az *imperitiát*, s ezáltal a földmérő felelősségét.⁵⁴

Amennyiben a földmérő saját maga járt el a kontraktuális felelőssége a fentiek szerint alakult. A *ensor* azonban teljesítési segédet is igénybe vehetett. Ezt nemcsak a *Digesta* ilyen esetre kidolgozott szabályai valószínűsítik, hanem a római földmérés gyakorlatáról történetileg ismert adatok is. Bár a görög természet- és mechanikai tudományok

⁴⁷ Dig. 11.6.1.1. Vö. Vinci 2009: 267.

⁴⁸ Martin 2001: 124.

⁴⁹ Martin 2001: 108.

⁵⁰ Dig. 46.3.31. Vö. még Dig. 12.6.26.12.

⁵¹ Dig. 19.2.9.5. Vö. Martin 2001: 114.

⁵² Martin 2001: 126.

⁵³ Martin 2001: 123.

⁵⁴ Vinci 2009: 271 – véleményünk szerint – szükségtelenül von be szubjektív elemeket a *ensor* felelősségének megállapításába Agennius Urbicus szövege alapján. Nem is beszélve arról, hogy az idézett Urbicus részlet inkább a földmérők peres eljárásban betöltött szerepére vonatkozik.

eredményeinek köszönhetően a római korra fejlett eszközök álltak a földmérők rendelkezésére (pl. dioptra, hodometer), szövegeikben ezekről említést sem tesznek. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy a felparcellázás és határmegállapítás nem igényelt bonyolult és drága műszaki eszközöket. A derékszögek és párhuzamos vonalak kitűzése egyszerűbb eszközökkel (mérőrud, mérőkötél, groma) megoldható volt, azonban ezek kezeléséhez segédszemélyzetet is igénybe kellett venni. Az epigráfiai anyagból kimutatható, milyen munkaerőre számíthattak a földmérők. Oswald Dilke az 1. században 14 civil földmérőt ismer a feliratokon, akik közül nyolc volt felszabadított, három császári felszabadított, 1 rabszolga, kettő pedig a felirat alapján meghatározhatatlan státuszú. Brian Campbell a császárkorból 41 olyan feliratot regisztrál, amelyeken nem katonai földmérők jelennek meg. Ebből tizenegy felszabadított és kilenc rabszolga.⁵⁵ A feliratok tanúsága szerint sok földmérővel számolhatunk,⁵⁶ aki rabszolga vagy rabszolga eredetű volt.

A rabszolga státushoz *mentorok* által állított feliratok a birodalom különböző területeiről kerültek elő, s az állítóik pozíciója is mutat eltéréseket. Az Észak-Itáliában magának és feleségének díszes sírkövet állító L. Aebutius Faustus felszabadított rabszolga volt. Feliratán foglalkozását *mentorként* adja meg, s a feliratos mező alatt munkaeszközeit (pl. egy gromát) is kőbe vésette.⁵⁷ A feliratok között kevés az, amit az államtól független földmérőnek lehet tulajdonítani. Zömük ráadásul alacsony társadalmi státuszra utal. Messius Stichus vagy Aristo neve önmagában mutatja ezt.⁵⁸ Mások meg is jelölik felszabadított⁵⁹ vagy rabszolga státuszukat. A neve ugyan töredékesen maradt fenn egy ró mavárosi *mentornak*, de megtudjuk, hogy egy bizonyos Volusius rabszolgája volt.⁶⁰

A feliratok jellegzetes csoportját alkotják a császári családhoz vagy a császári adminisztrációhoz kapcsolódó felszabadítottak és rabszolgák feliratai. T. Flavius Dapnus felesége által állított sírkövről megtudjuk, hogy Dapnus *agrimensor* volt, a császár felszabadítottja, továbbá azt is, hogy 90 évet élt.⁶¹ Africa területéről több hasonló felirat került elő: Felix, Victor, Didymus és Romanus császári rabszolgák, s mindegyikük *mentor agrarius*.⁶² Az afrikai *centuriatio* kiterjedt méretének ismeretében nem véletlen, hogy ebből a

⁵⁵ Dilke 1971: 39. Campbell 2000: 1., 150-151. jz. Vö. még Hinrichs 1974: 158-162.

⁵⁶ Az aránytalanság oka persze kereshető az epigráfiai habitusban is.

⁵⁷ CIL 5. 6786. Vö. Dilke 1971: 39, 50

⁵⁸ CIL 1.1573. CIL 6. 9619, 9620.

⁵⁹ AE 1939, 0147. Ez esetben, minthogy a felirat Ostiában került elő, kétséges, hogy valóban földmérőt jelöl-e a *mentor*. A kikötői *mentorok*hoz vö. Grüll 2016: 136, 174-175

⁶⁰ CIL 6. 9620. Vö. még AE 1934, 0250.

⁶¹ CIL 8. 12639. A koradathoz vö. MacMullen 1982: 238.

⁶² CIL 8. 12637; 8. 12639; 8. 12912-12913; 6. 8912; 3. 2128. Vö. Hinrichs 1974: 160-161.

térségből viszonylag sok földmérőt ismerünk.⁶³ A császári adminisztráció mellett a városi rabszolgák sorában is találhatók *ensorok*. Az apuliai Sipontum városában került elő egy sírfelirat, melyet Liberalis állított fiának Augurinusnak, akit *servus rei publicaeként* jelöl, foglalkozását pedig *ensorként* adja meg. Liberalis, aki a városban a *servus arkarius* feladatát látta el, korábban pedig az *alimentatio* ügyeit intézte, minden bizonnyal a pénzügyi igazgatásban tevékenykedett. A városi pénzügyek és a földterületek felmérése, nyilvántartása – különösen pl. az *alimentatio* kapcsán – összefüggtek egymással. Esetleg ez magyarázhatja Augurinus foglalkozását.⁶⁴

Ebből a korántsem teljes felsorolásból is kitűnhet, hogy rabszolga státuszú vagy eredetű személyek gyakran végeztek földmérési munkákat. A feliratokon felülreprezentált az államhoz vagy a városi közösségekhez kötődő rabszolgák aránya, de ez a felirat-állítási sajátosságokból jól magyarázható. Mint néhány felirat mutatja, bizonyosan számolnunk kell olyan rabszolgákkal, akik magánszemélyek tulajdonában álltak, s szerepet vállaltak földmérési munkákban. E rabszolga státuszú segéderő mellett szóba jöhettek még felszabadítottak és természetesen – modern szóhasználatkal élve – alvállalkozók is.

A *Digesta* röviden kitér arra is, hogy a teljesítési segéd igénybevétele milyen felelősségi alakzatot keletkeztet. Ha a teljesítési segéd rosszhiszeműen (*dolo malo*) járt el, akkor a földmérőt terheli a felelősség, mivel a kiválasztáskor nem tanúsított kellő elővigyázatosságot.⁶⁵ Földi András behatóan elemezte a *mandatum* körében igénybe vett teljesítési segéd felelősségét, kitérve Paulus ide vonatkozó töredékére is. Szerinte a *ensor* itt tulajdonképpen *dolus in eligendo* miatt felel, vagyis azért, mert megbízhatatlan segédet választott. A segéd *dolusa* alapozza meg a földmérő felelősségét.⁶⁶

A jogtudósok bizonytalansága figyelhető meg abban az esetben, ha rabszolga is érintett az eljárásban, noha ez a társadalmi háttér ismeretében nem lehetett ritka. A kérdéses töredék nem utal *expressis verbis* arra, milyen szerepet játszott a rabszolga, de a szóba jöhető pozíciók közül a legvalószínűbb, hogy a földmérő helyett annak rabszolgája végezte el a munkát.⁶⁷ Pomponius a *noxalis* és a *de peculio* keresetek közül az előbbi mellett tette le a voksát, amihez Ulpianus némi kétkedéssel fűzi hozzá: *quamvis civilis actio de peculio competat*.

A földmérők felelősségét terjedelmesen tárgyaló jogszabály mutatja, mennyire jelentős szerepet tulajdoníthattak e szakma művelőinek a rómaiak. E megállapítást erősíti, hogy a

⁶³ L. még AE 1983, 0944. CIL 8. 25988 2b.

⁶⁴ CIL 9. 699 és 821. Vö. Weiss 2004: 40. Hinrichs 1974: 162.

⁶⁵ Paul. Dig. 11.6.2.1.

⁶⁶ Földi 2004: 302-303; 311.

⁶⁷ Dig. 11.6.3.6.

Digesta a földmérők felelősségi alakzatát terjeszti ki más olyan hivatások gyakorlóira, akik szintén méréssel foglalkoztak. A földmérők felelőssége, amennyiben nem vállalkozási szerződés keretében jártak el, a *dolus*ra korlátozódott. Közvetlenül őket perelni még hibás mérés esetében sem volt mindig lehetőség. Ez a kedvező perbeli és felelősségi helyzet a fentiek fényében inkább csak a kivételes eset lehetett, a földmérési munkák zöme minden bizonnyal *locatio – conductio* keretében valósult meg. Erre utalnak a rendelkezésünkre álló források, s ezt teszik valószínűvé a földmérési munkák kivitelezésénél felmerülő tényezők (utazás, munkaerő, eszközök stb.).

Rövidítések

<i>AE</i>	<i>L'Année épigraphique</i>
<i>AJPh</i>	<i>American Journal of Philology</i>
<i>CIL</i>	Corpus Inscriptionum Latinarum
<i>CTh</i>	Codex Theodosianus
<i>CJ</i>	Codex Justinianus
<i>FIRA</i>	Fontes IurisRomani Anteiustiniani
<i>Dig.</i>	Digesta
<i>TAPhA</i>	<i>Transactions and Proceedings of the American Philological Association</i>
<i>ZSS</i>	<i>Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte</i>

Felhasznált irodalom:

Campbell, Brian

2000 *The Writings of the Roman Land Surveyors. Introduction, Text, Translation and Commentary.* The Society for the Promotion of Roman Studies, London.

Dilke, O.A.W.

1971 *The Roman Land Surveyors. An Introduction to the Agrimensores.* David & Charles, London.

Forbes, C.A.

1955 The Education and Training of Slaves in Antiquity. *TAPhA* 86: 321-360.

Földi, András

2004 *A másért való felelősség a római jogban.* Rejtjel, Budapest.

Földi, András – Hamza, Gábor

2006 *A római jog története és intézményei.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Grüll, Tibor

2016 *A tenger gyümölcsei. A tengerek szerepe a Római Birodalom gazdaságában.* Kronosz Kiadó, Pécs.

Hamza, Gábor

2011 Reflections on Labour Relations in Roman Law. *Revista Critica* 3: 34-36

Hinrichs, F.T.

1974 *Die Geschichte der römischen Institutionen.* Franz Steiner, Wiesbaden.

Kaser, Max

1966 *Das römische Zivilprozessrecht*. C.H. Beck, München.

Kaser, Max

1971 *Das römische Privatrecht I*. C.H. Beck, München.

Klami, HannuTapani

1989 Mandatum and Labour in Roman Law. *ZSS* 106: 575-586.

Liebs, Detlef

2010 *Hofjuristen der römischen Kaiser bis Justinian*. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München.

MacMullen, Ramsay

1982 The Epigraphic Habit in the Roman Empire. *AJPh* 103: 233-246.

Martin, Susan D.

2001 Imperitia. The Responsibility of Skilled Workers in Classical Roman Law. *AJPh* 122: 107-129.

Molnár, Imre

2013 *A locatio conductio a klasszikus római jogban*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.

Takács, Levente

2013 *The Social Status of Roman Land Surveyors*. Kódex, Budapest.

Takács, Levente

2014 *A római földmérés*. Attraktor, Máriabesnyő.

Takács, Levente

2015 Economic Strategies of a Roman Landowner – Pliny the Younger. *MelitaClassica* 2: 37-52.

Vinci, Massimiliano

2009 La responsabilita dell'agrimensore tra fonti giuridiche e testimonianze gromatiche. *Agri centuriati* 6: 257-275.

Visky, Károly

1977 *Geistige Arbeit und die artes liberales in den Quellen des römischen Rechts*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Watson, Alan

1995 *The Spirit of Roman Law*. The University of Georgia Press, Athens& London.

Weiss, Alexander

2004 *Sklave der Stadt: Untersuchungen zur öffentlichen Sklaverei in den Städten*. Franz Steiner, Stuttgart.